

ГУМАНИ- ТАРЛЫГ ДУЗА

Дүүн 10 шакта Красноярск хоорайдан Кызыл хоорайга гуманитар-лык чүктүгү "МИ-26 Т" маркалыг вертолет ужуп келген. Ону уткууру-биле ТР-нин Президентизи Ш.Д. Ооржак аэропортка база чеде берген. Ук вертолеттун экипаж командири Александр Ляляев-биле Президент ужурашкан. Вертолет ийи тонна янзы-бүрү үстер, консервалар болгаш чоорганнар, матрацтар, майгыннар база өске-даа дузаны эккелген.

ЧУРУКТАРДА: янзы-бүрү чүктүгү вертолет; Президент Ш. Д. Ооржак биле вертолет экипажының командири А. Н. Ляляев; чүктү вертолеттан дүжүрүп турганы.

Владимир САВИНЬКЫН тарттырган чуруктары.

ТР-ниң Чазаанда

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ САЙГАРГАН

Тыва Республиканың Чазааның май 22-де болуп эрткен хуралында чээрби ажыг айтырыгны чугаалашкан.

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак май 13-тен 18-ке чедир Новосибирскиге болгаш Москвага сургакчылап чораанының түннелдерин Чазак кижигүннеринге чугаалап берген. Новосибирск хоорайга Сибириниң Федералдыг округу биле "Сибирь дугуржулгазы" девискээрлер аразының ассоциациязының каттышкан хуралының ажылында Президент киришкен. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйның реформазының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан, оон чоруп турарының ханы анализин кылган, четпестерни илереткен, моон сонгаар чүңү кылырын тодараткан.

2001 чылдын май 18-те Москваның Кремльге Бүгү-Россияның чуртталга-коммунал ажыл-агыйның реформазының дугайында айтырыгны чугаалашкан беш муң ажыг кижиги киришкен улуг хурал болуп эрткен. Россия Федерациязының Күртүдүүнүн даргазы А. Ш. Шамузаров болгаш өскелер-даа орта илеткелдерин кылган. Ш. Д. Ооржак ол хуралга олурушканын дыңнаткан, аңаа кандыг түннелдерни үндүргенин допчузу-биле таныштырган. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйның реформаны чорудуп турар үеде оон эрге-хоойлу баазы тургустунганын, чуртталга бажынаары хуужуттунганын, чурттаар оран-савага рынок тыптып келгенин хуралга демдеглээнин ол чугаалаан. Оон-биле чергелештир реформаны чорудуп турарында четпестерге доктааган. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйның ачы-дуза чедирилгезинин эртек-үнези улгаткан, ону хамаатыларын төлээр аргашинээ чок болуп турар. Ынчангаар өрө көвүдэн. Бо айтырыгны чогулмалыг шийитпирлээринче хуралга кичээнгейни угландырган, аңаа хамаарыштыр тайыл-быры Президент берген.

Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелинги, РФ-тин Президент Администрация, Чазакка, Чингине прокуратурага болгаш өске-даа албан черлеринге Ш. Д. Ооржак барып четкен. РФ-тин Саң-хөө яамызының сайыды А. Кудрин-биле бюджет ады-рының ажилдакчыларының

шалың өрезин, эрткен чылдарын уруглар пособиенин төлээринге дуза чедирериниң дугайында чугааны кылган. Федералдыг төп өрениң чартык-чамдызын төлээр аргазын өөренип көөр болган. Ш. Д. Ооржак Москвага ажил-албан кылып чоруп тургаш, федералдыг органның 30 ажыг харысалгалыг ажил-дакчылары-биле ужурашкан. Улут-Хемни кежир көвүртүңү эде дерип кылырынга чарыг-даар 20 млн. рубльди РФ-тин Транспорт яамызындан алыры-биле дугуржуп алган болгаш өске-даа чугула айтырыгларны шийитпирлээнин Чазак кижигүннеринге дыңнаткан.

ТР-нин Президентизиниң Новосибирск болгаш Москва хоорайларга май 13-тен 18-ке чедир сургакчылап чораанының үезинде оон дөзөвип кылган планын боттандырар талазы-биле хемчеглерни хуралга бадлаан. Кызылда Улут-Хемни кежир көвүртүңү септелгезин доозар талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны хуралга сайгарган. Көвүртүңү эде дерип, септеп эгелзени-биле хоорайның хемнин он талазында кезииниң чурттакчыларының амьдырал-чуртталгазынга, ылангызы ынай-бээр аргыжарынга элээн бергелерин таварыштырган. Оларны эдер дээш ТР-ниң Чазаа немелде паса-жирлер сөөртүр маршруттарны ажиткан, суг транспорт-туу организастан. Ынчалза-даа бо хемчеглер чоңунң негелделерин хандырып шыдаайн турар. Амгы үеде кол айтырыг көвүртүңү дүрген эде дерип, септээри болурун хуралга айткан. Көвүртүңү турдукчулары оонашкан ажылы чогуур хуусаазында доозар дээш болдунар-ла хемчеглерни ап турар. Улут-Хемни кежир көвүртүңү септелгезин дүрген доозарын айткан доктаалды Чазак хуралы хүлээп алган. Ук документке кожан хемчеглерде көвүртүңү бо чылдың октябрь айга чедир септелгезин дооскаш, ажылгалга кириери көрдүңү турар.

2001 чылда Россия Федерациязының дээди өөредилге черлеринге студентилер хүлээп алырын организаастар дугайында айтырыгны хуралга сайгарып көргөн. Тыва Республиканың Эртем бол-

гаш өөредилге черлериниң херектериниң талазы-биле күрүне комитеди республикадан Россияның кайы дээди өөредилге черлеринче каш кижини өөредип чорударының баш бурунгаар сан-чуралайларын үндүрген, ону Чазак кижигүннери сайгарып көргөн. Ш. Д. Ооржактын саналы-биле бо чылын дээди өөредилге черлеринче студентилер хүлээп алырын эңне чугулалар көөрүн хуралга шийитпирлээ. Ылангыя көдээден аныктырны хөйү-биле өөредип чорударынче, орус, даштыкы дылдарны эки өөрениринче кичээнгейни салган. Моон чылдагааны-биле айтырыгны эки белеткеп алгаш, дараазында хуралга чугаалажыры-биле сонгаарлаткан.

2001 чылдың январь-апрель айларда республикага кем-херек үлгүдешкиниң байданынын дугайында дыңнадыгны ТР-ниң Чазак Баштынының оралакчызы И. Н. Товариштай кылган. Республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органның кем-херек үлгүдешкининеринге улур демиселди күштедиргенинден бо үениң дүргүзүндө ниитизи-биле республикада мал, сад-дыллар оорлаары биче кызыр-ылганын хуралга демдеглээн. Ынчалза-даа бо чылдың дөрт айларының иштинде эрткен чылдың ол үезинден кем-херек үлгүдешкини өскөн. Кижилериниң амы-тыннынга кара өжөгээр чедери, кудумчуларга кем-херек үлгүдешкини болгаш өске-даа өөрүңүч өвөс үлгүдештер көвүдээни дүвүрүңчиг байдалды тургускан. Бо болза хоойлу-дүрүм камгалаар албан черлеринин дээштик өвөс ажил-чорудулгазын херешилеп турарын айткан.

Бо айтырыгның ханы сайгарылганын хуралга кылбаан. Чартык чылдың түннелин үндүргеш, республикада кем-херек үлгүдешкиниң байданынын дугайында айтырыгны Чазактын калбак хуралына хоойлу-дүрүм камгалаар органның ажилдакчыларының чагырга даргаларының киржилгези-биле шыгыны сайгарылга кылырын Чазак кежигүннери дугурдушкан.

Чазак хуралына хүн чурумунда кирген өске-даа айтырыгларны чугаалашкан, доктаалдарны хүлээп алган. Таан-оол ХЕРТЕК.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 60 (16365) ■ 2001 чылдың май 24, четверг ■ Ат салган шагы 18.30 ■ Садар өртөө 3 рубль.

СУГ ХАЛАПТАРЫ. АНАА УДУР ХЕМЧЕГЛЕР

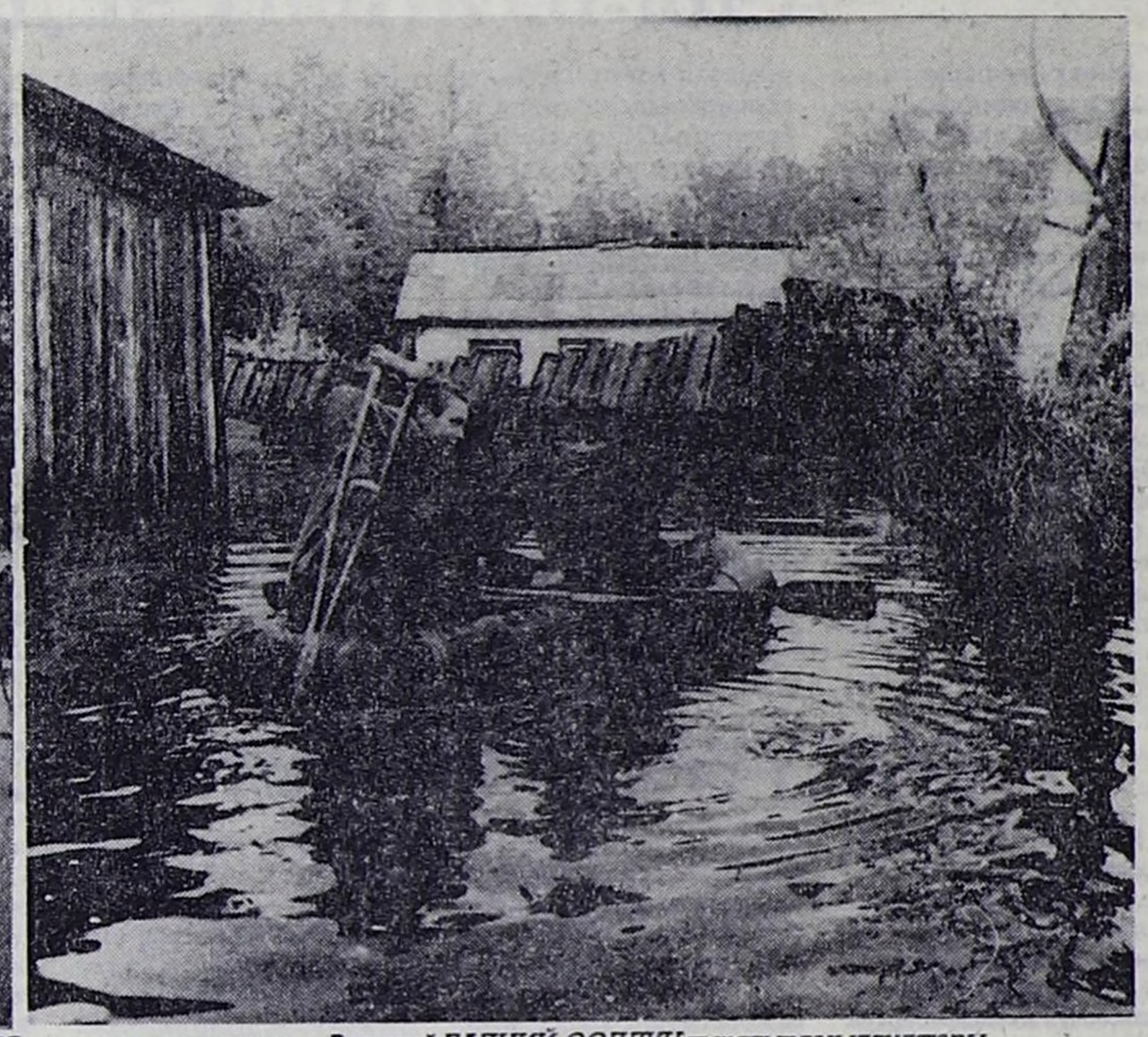
Май 21-де 17 шакта онза болушкунга хамаарыштыр анализти ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак чөвүлел хуралга кылган. Онза болушкуннар талазы-биле комиссияны удуртукчузу В. П. Николаева бүгү-ле байдал контролыда туруп турар деп демдеглээн. Кижилер дүн-хүн дивейн ажилдап турар. Бой-дустун ала-чайгаар болуп халавынга удур демиселде 71 санныг техника болгаш 247 кижиги хаара туттуңган. Кызылдың В. И. Антипин удуртуп турар орук-септелге-тудуг бүдүрүлгези техника-биле аажок дузалажып турар дээрзин Валентина Петровна демдеглээн. Хамааты камгалап болгаш онза болушкуннар комитетиниң даргазы В. П. Макашкин май 21-де Кызылда 347 бажыны суг алган деп чугаалаан. Суг үеринден Тывада 1606 кижиги когараан. Сугга алыскан черлерден май 20-де 136 кижини, май 21-де — 192 кижини өскээр көжүргөн.

Хеме кылдыр ажылгаар чепсектериниң чедишпези демдеглеттинген. Ынчангааш моторлуг болгаш резиналыг хемелерлиг кызылчылар боттарының ачы-дузаларын төлевир чокка көргүзүп болурлар. Ол дээрже канчаар-даа аажок улуг дуза болгаш дөтүмчө болур.

ТР-ниң Чазак Баштынының бирги оралакчызы В.М. Оюн бойдустун ала-чайгаар болуп халавы-биле демиселге: эриктерге быжылгал ажилдарын чорудар бөлүктү дилеп тывар база камгалап бөлүктү, эм аймаа болгаш аш-чем продуктулары-биле хандырылга бөлүгүн; ниитинин корум-чурумун болгаш үерден когарааннарның эт-хорентизин камгалаар албаны; массалыг информация чепсектеринге бойдустун халавы-биле демиселге удур хемчеглерни чырыдар бөлүктү тургузарын саналдаан.

Чөвүлел хуралдың кир-жикчилери медицина дузазын көргүзөр болгаш медицина хайгааралынын талазы-биле бөлүктү база саң-хөө хандырылганын талазы-биле блоку тургузарын саналдаан. ТР-де кол федералдыг инспектор В. Холодов бойдустун ала-чайгаар болуп халавын чайладырынче Тываның девискээринден дашкаар федералдыг структураларны хаара тударын саналдаан. Тываның чамдык кожууннары бой-дустук чайгаар халавынга база таварышкан.

Моон мурунда чылдарда

ЧУРУКТАРДА: үер алган черлерде. Василий БАТЧИЙ-ООЛДУҢ тарттырган чуруктары.

үер база болуптан турган. Ол талазы-биле бисте анаа удур демиселди чорудар талазы-биле дуржулга бар деп, Ш. Д. Ооржак чугаалаан. Бүгү-ле чүвени план езугаар чорудары чугула. Културлуг болгаш

массалыг хемчеглерни сонгаарладыр. Турселтар чорударын болгаш уругларның бойдусче аян-чоруктарже чорутурун хоруур.

— Үер Кызыл хоорайның оң талазында берге байдалды

тургузупкан. Сугтун деннели ында элээн көдүрүлгөн — деп, Шериг-оол Дижикович демдегеп чугаалаан. — Алгы заводунун девискээринде дамбаны суг үрезэни, а алаандан чире шаапкан. Эмин

эрттир девидейин ажилдаар херек. Бойдустун халавынга удур бойдустун организаастыг чорутурусту болгаш корум-чурумнууусту көргүзөр ужуруг бис — деп, Шериг-оол Дижикович чугаалаан.

ҮЕР АЙЫЫЛЫ ЧАВЫРЫЛГАН

ТР-ниң хамааты камгалап болгаш онза байдалдар комитетиниң даргазының оперативтиг ажилдар талазы-биле оралакчызы полковник Ю. Н. Кресанович редакцияга дыңнаткан.

Дүүн эртеңиниң 8 шакта байдал-биле алырга, Улут-Хемнин суу 6 метр 19 см., Каа-Хем биле Би-Хемнин суу 4 метр 76 см. сыгып кирген. Үер айылы чавырылган-даа болза, ТР-ниң Хамааты камгалап болгаш онза байдалдар комитетиниң ажилдакчылары оон качыгдан кижилерге дуза кадар ажилды чорутушкан. Кызылдың алгы заводунун девискээринде суг алган чамдык бажынаарны ээлери чурттаар оран-савазынча ээп эгелзэн.

Дүүн Улут-Хем кожуунун сугга алыскан девискээринче вертоллеттук ужулдушкуннары чоруткан. Оттук-Даш девискээринге үерден когараан кижилерге 100 чоорган, матрап болгаш өске-даа материалдыг дузаны чедирген. Тожу кожуунун Ырбан, Сыстыг-Хем суурларының чоңунга дуза кылдыр база-ла чоорганнар, матрацтар, аш-чем аймаан, кыварчаар чүүлдерни, майгын-

нары чедирген.

Үш хүн дүргүзүндө уламчылаан үер үезинде Кызыл хоорайның "Орбита" девискээринге 27 бажыны, алгы заводунун девискээринге 97, Малоисеяская кудумчузунга 48, ККЗ-ниң түр хорутул кара-бажынының девискээринге 11, Улут-Хеминиң он, солагай талаларында дачаларны суг алган турган. Кожууннардан Каа-Хемнин Бүрен-Хемге 5, Бүрен-Аксинга 3, Ужепке 12, Сарыг-Сепке 20, Дериг-Аксинга 156, Бояровкага 20, Тожу кожуунун Ырбан суурга 6, Сыстыг-Хем 55, Кызыл кожуунун Элегес-Аксинга 7, Оттук-Дашка 35, Каа-Хемге суурга 19, Улут-Хем кожуунун Ийи-Талга 10, Суг-Хөл кожуунун Алдан-Маадырга 6, Чыраа-Бажынга 4 бажыны суг тавараан.

Ниитизи-биле Тыва Республикага үер 21,02 кв. км. шөлү, 15 чурттакчылыг черлерге 574 бажыны хеме алган бооп турар. Бо хүннерде үер айымынын чедирген уруктары чайлаттынып, каража, когаралдын ниити түңү тодараттынып турар.

Борис ОНДАР.

Халап болган черлерде

Тыва Республиканың девискээриниң элээн кезин доңатка, суг үеринге майын ийги декадазының төңүзүндө, үшкү декадазының үезинде таварышкан. Президент, Чазак агаар-бойдус халавынга таварышкандарга дуза хемчеглерин чоруда берген.

ТООРА-ХЕМ (телефон-биле) — Тожу кожуунун Сыстыг-Хем суур чүмү-биле суг үеринге дүшкен. Чүтле 8 чуртталга бажыны бүдүн арткан. Кожуун чагыргазынын даргазының оралакчызы Александр Родин ында хеме-биле чеде бергеш, когарааннарга дузалажып турар. Чурттакчыларны дең, суг албас черже түр көжүргөн. Салдамда чуртталга бажынаарының ногаа, картофель өстүрер участоктары суг алгаш барган. Бир эвес чыгып катап хеп-хенертен көдүрүп бээр болза, хем суу улаштыр тереңнеп болурунун барымдаазы бар.

ТЭЭЛИ (телефон-биле) — Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузунун малчынаар-биле аргыжар үш көвүртү үер соонда үрелген. Хөл өөжү, Сукпак, Даштыг-Хөл, Делег-Хөл-биле автоорук харылаа-зы соң түннелинде үзүлгөн. Кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Сергей Салчак баштаан комиссия үерге удур хемчеглерни организаастап, оон чедирген когаралдары санал турар.

СУГ-АКСЫ (телефон-биле) — Суг-Хөл кожуунда Ишкин-биле харылаажыр

автоорук көвүртү үрелген. Оон тудуун катап кылып эгелзэн. Кожуунда бедик вольтулуг электри шугумунун улуг бир чагызы, электри, телефон харылааарының бичежөк беш чагызы үерге бастырган. Ынчалза-даа электри, телефон харылааазы ажилдап турар. Алдан-Маадырның ийи чуртталга бажыны суг үеринге кирген. Кожуун, сумулар чагыргаларының удуртукчулары, албан-хаакчылары камгалап хемчеглерни алырын уламчылавышаан. Бар техниканы, южиг күжүн суг айылы болу бээр черлерже камгалап хемчеглер чорудары-биле мөөнзээн. Суг-Аксы, Кара-Чыраа, чурттакчылыг өске-даа черлерин тарылга шөлдериңиң камгалааны күштелдирген.

Кол камгалаар объект болза, Хемчик хемнин улуг көвүртү. Оон чанында трактор, автомашина болгаш кижиги күжүн мөөнзээн. Дежурный-лаашкын үзүктөл чок каш хонуктар дүргүзүндө үргүлчүлөп турар.

КАА-ХЕМ суур (телефон-биле) — Кызыл кожуунун Каа-Хем суурунун бир кезек

чуртталга бажынаарын, дачаларны, профилакторийни, Ээрбек суурунун Заречная кудумчузунун бажынаарын суг алган. Элегес-Аксинга чеди чуртталга бажыны үерге алыскан. Баян-Колдун Оттук-Даш арбанының үжен беш чуртталга бажыны база Улут-Хем хемнин үеринге таварышкан. Чурттакчылыг бажынаарны, огород өстүрер черлерни үерден камгалаары-биле кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Шолбан Куулар тереңнеэн хемнин эриин быжылгаларын организаастап турар.

Кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Зоя Монгуш бо хүннерде оттук-дашчыларын аразында барган. Баштайгы уаада чоорганнар, аш-чем чедирилгезин ол организаастаан.

Чеди-Хөл, Улут-Хем болгаш өске-даа кожууннарда бойдустун онза айыылдарына удур комиссиялары үер-чайыкка удур хемчеглерни чорудуп, тургустуна берип болур байдалдың дугайында медээ-дыңадылдарын белеткен турар.

Арапчор ОКСУР белеткээн.

ҮЛЕТШҮР БОЛГАШ ТУДУТ

Чазак Отчедунга хамаарыштыр

ТЫВАНЫҢ ХӨМҮР-ДАЖЫ — КЕЛИР ҮЕЛИГ

БО ХҮННЕРГЕ ЧЕДИР ШИНЧИЛЕП ТЫПКАН ЭКИ ШЫНАРЛЫГ ХӨМҮР-ДАШТЫҢ ИНИТИ КУРЛАВЫРЛАРЫ 3,1 МЛРД. ТОННА ЧЕДИН ТУРА.

2000 чылда республиканың социал-экономикалык хөгжүлдесинин дугайында ТР-ниң Чазак Отчедунга демдегелер турары-биле алыр болза, “Эрткен чылын чыгыш энергия комплекстеринин ажил-чорудулгазын бүтүрүлдүг хандырап талазы-биле онза кичээниги салып келген болгаш энергия бүтүрүлгелерин одаар чүдүлүг курлавырлары-биле доктаамал хандырып келген”. Ол айттыгыны кайы хире шийтирлеп келген болгаш канчаар шийтирлеп турарын Тываның чурттакчылары херек кырында боттарыңа амыдыралыга көргөнгөн. Массалык информация чексертеринде Приморьеде, Сахалинде болгаш Россияның өске-даа деңгээлдеринде бо кыжын улут суок болгандың энергия хандырылгасы бүдүн-бүдүн хоорайларга, суурларга үзүктүлүп турган дүвүрүңчиг мөдөзи дамчыдып турган болгай. Орта бодаарга, бистин республикага байдал чүгээр эки болуп эрткен.

Борта Тываның хөмүр-дашчыларының кижирген улут-хуузу улут, энергия бүтүрүлгелерин, чурттага-коммунал ажил-агынын болгаш республиканың чурттакчыларын хөмүр-даш-биле чогуур үезинде четчири-биле хандырып турган. Хөмүр-даш тывыкчыларынын, оларнын мурунда тургустунуп турар нарын айттырылганы болгаш келир үезде перспективаның дугайы ТР-ниң Чазак Отчедунга экономикаың баазалыг адырларында ажилдап турар бүтүрүлгелер-биле ажил чорудар эргелдигин начальниги Вера Степановна Сидевадан чугалап бээрин дилдик.

— Эрткенденерин баш шынарлыг. Бо хүннерге чедир бурунгаар берип турар медээниң эзууга алырга, республикада хөмүр-даштын курлавырлары 20,2 млрд. тонна. Бо көргүзүлгелер талазы-биле Тыва Россия Федерациясында 4 дугаар черде турар. Тываның хөмүр-даштын шынары онзагай, оң хөй кезин кызын-гыр, ниити хөмүр-даш курлавырларынын 84 хуузу эки

1970 чылда ажилдап эгелзэн. Бүдүрүлгелеринин тускай эртемнигтеринин санап турары-биле алырга, дагнын сай-дажын санааска, хөмүр-даштын курлавыры 62,5 млн. тонна, бистин бо турар байдалы-выска дүштүр алырга, оң курлавыры ам-даа 100 чылга чедер.

“Каа-Хем” хөмүр-даш уургайы 1993 чылда эң-не бүдүрүлгүлүг ажилдаан, чылда 1050 муң тонна хөмүр-даштын казып тыпкан. Ол казып тыпкан хөмүр-даштын 40 хуузу республикадан дашкаар: Хакасияга, Красноярск крайга болгаш Кыдатка садып-сайгарган. Амгы үеде ону Тывадан дашкаар садып-сайгарары кызыгаарлаттырган, ол Россияның хөмүр-даш улуту-рунун мурунда тургустунуп келген нарын айттырылганы-биле холбажы берген. Чоокку үелерге чедир адырлар аайы-биле тариф эзуугаар хөмүр-даштын өртөө болгаш ажил төлөвүнүн күрүне деткимчеги кылдыр берген акша-хөргөңи эзуугаар шийтирлеп турган.

Күрүне деткимчеги чокта, улут бот-үнегил продукциянын өртөө талыгын өзө бээр болгаш республикадан даш-

каар рынокка Тываның хөмүр-дажының сайгарлыр арга-шинээ кудулай бээр. Улут өртөкти туруп турары база ажалыг, чүгө дээрге бүдүрүп үндүрүп турар продукцияны ниити хөмчөөли ийи катап кызырылза-даа, бүдүрүлгенин ажалчынын шоолут кызырылбаан.

Эрткен чылын республикага 522 муң тонна хөмүр-даштын бүдүрүп үндүргөн. Ол тус черинин энергетиктерин болгаш чурттага-коммунал ажил-агыларын база иштиги хергелеливиске четчир болгаш артар болган.

Ынчалза-даа “2000 чылга чедир энергия камналгазы” деп республиканың тускай углан-нышынын программаны боттандырып чорудуп тургаш, чижеглеп алырга, 135 муң тонна одаар чүдүлү камнап алыр аргалыг болган. Ол хиреде одалга-энергетика курлавырларының камналгазынын көрдүгөн планын чүгө 72 хууга күсүткен. Ынчангаш республиканың хөмүр-даш-биле хандырылгасы болгаш хөмүр-даш уургайларында байдал

билдингир, чүгө оон казып тып турар ниити хөмчөөли эвээжеп турар. Ол дээш Чазактың ажил-агы чорудулгазын чамдык кижилеринин шүгүмчүлүг турары чөптүг эвес. Рынок үезинде эң-не кол көргүзүг — оруска, хөйүг бүдүрүр-даа болзуңза, ол эки ажалдааның бадыткап шыдааин баар.

Республиканың хөмүр-даш казып тып турар улуту-рунде бүтү-ле айттырылганы чедимчелиг шийтирлеттинип турар деп чугалап шыдаас-мен.

Тываның хөмүр-дажында бир чедир шийтирлеттинип турар айттырыг — ону чөптүг эвес ажаллап турары-выста.

Дагдан бир тонна хөмүр-даштын казып алырга, 4 кубометр ажал хандышты аштаар, арылгаар. Чазылдыр ажалдың өртөө дыка улут, технологиялар херекселдер хуусаанын эртти ажилдап каалкан, бүдүрүлгенин эргилдеде акша-хөргөңизи эвээш болгаш сөөлүг чылдарда хөмүр-даш уургайында чаа черлерни ажалдарынын төлөвүн айттырыг эң берге айттырылганын

бирээзи болуп артып турар. Президентинин болгаш ТР-нин Чазактын деткимчеги-биле 1999 чылда хөмүр-даш уургайы чаа дериг-херекселдер-биле хандырап талазы-биле федералдыг төп-биле чугалажып тургаш, чамдык айттырылганы чедимчелиг шийтирлээ. Ынчалза-даа тургустунуп келген нарын айттырылганын доозанын шийтирлеп шыдааан, ол хиреде черлер ажалдарынын бадышкыны доктааган болгаш 1999 чылга деннээрге, оң өздүдө 59 хуу четкен.

Тываның хөмүр-дажында бир чедир шийтирлеттинип турар айттырыг — ону чөптүг эвес ажаллап турары-выста. Котелдарга анаа өртөдип турары-высты төтөгө-лөшкүн деп санап болур. Улут-Хеминин болгаш Чазак-нарын хөмүр-даш шынарын кызыл-биле “ж” болгаш “гж” маркага хамааржыр, металлургиянын кокстунун, мотор одаар чүдүлү, углевод материалдарын, полимерлерни ажалдарынын төлөвүн айттырыг эң берге айттырылганын

аргазы бар. Хөмүр-даш бол-баазырадырн организастаар болгаш сайзырадыр адырның Тывада хөгжүлдө албайн турар кол чылдагааны — оң ажаландырышкынын дөзү чок болуп турарында. Хөмүр-даш химиязы өртөм болганда, оң ажалында хөй акша негеттинер, моторнун одаар чүдүлүгүн ниити хөмчөө-лин бир чылда 100 муң тонна белектээр төлөвүлүг ажал-лаарын организастаар болз-вусса, орта 1400 млн. рубль хергелеттинер. Тываның эки шынарлыг хөмүр-дажын эко-логия талазы-биле арыг ажал-лаар дээр болза, даштыкы болгаш хуу кижилеринин узун хуусаалыг инвестициянын хаара турары чугула апарган.

Эки шынарлыг хөмүр-даштын курлавырлары-биле байлак Элегестин хөмүр-даш уургайын катап ажаллаары бистин бо байдалы-выста эң боттут чүлү болуп болур. Ол талазы-биле эрткен чылын бүгү Россиянын конкурзу болган, тилекчиге чер ада-нын байлаан ажаллаар чөп-шээрелди берген. Бистин бо-дал турары-биле алырга, бо чылдың ийги кварталында ол төлөвүлүгүн техниктиг

болгаш экономикаың үндезинин бадлаар ужурут. Баш удур санаашкын эзуугаар алырга, шахта аргазы-биле хөмүр-даштын шийгээдип алы-рының күчү-күжү 2002 чылда 1,5 млн. тонна чедер, оң соон-да чылдарда хөмүр-даштын ниити хөмчөөли чылда 3 млн. тонна чедирери көрдүңүп турар.

Амгы үеде Россиянын металлургия улуту-рунне чурт-тук кокс бүдүрүшкүнү кончук ховартап турар. Тургустунуп келген байдалга үндөзлөш, план эзуугаар бистин бүдүрүл-гевистин продукциянын са-дып-сайгарыныг калдыг-даа шалпааразын турбас. Тыва-ның хөмүр-дажын сайгар-рынга Кызыл-Саан-Шушенск ГЭС-тин суг орун шийгээдип алыры эргежок чугула, ол төлөвүлүгүн техниктиг бол-гаш экономикаың үндезинин ажилдап кылырынга ажал-ландырышкынын РФ-тин Чазактын №1045 доктаалы эзуугаар РФ-тин Транспорт яамызынга дааскан. Тываның хөмүр-даш улут келир үе-лиг деп бүзүрүлдүг чугалап болуп бис.

Сергей ХЕРТЕК.

АЧЫ-БУЯНЫН ЧЕДИРЕ БЭЭР

Рынок реформазынын баштайгы чылдарында Танды кожунуга “Сельхозхимия” дээр хөй техникалыг, ажил-агыларын тарылта шөлдеринге чөмиччилегелер сөөртүп, ону чажыл турган организация буураашкыга таваржып, дүшкен турган. Ол организациянын турган черинге контора, гаражтар, котельная, складтар ээнирер каарга, чамдык хоптак-чазыг улус үптөп эгелч берген. Кожуун чагыргазынын даргазы О. С. Куулар, кожунунуң келээ ажил-агы эргел-линин начальниги А. О. Үнде-зин. кожунда эт-хөргөңи ха-

рылыаар комитети бо ор-ганизациянын баазыныг чаа бүдүрүлгө МТС-ти ажилда-рын эрткен чылын планнап турган. Ам ол бүдүрүлгө чери тургустунган, ону муничи-палдыг каттышкан “Танды-нын МТС-и” деп адаан.

Чаа бүдүрүлгени тургузуп, ону хоойлу эзуугаар бүртү-кедип, бүгү документи-лерин кылдырып алган эң дирек-тору Валерий Артасович Мон-гуш-биле ужуражып, ажил-ижин сонурган көрдүм. Ээн кагдынган албан черинге септелген ажалыг чорудуп, бү-гү-ле эт-сеп, техниканы холга алган, чаа бүдүрүлгө черинде

ажыл-иш катап-ла шийгей эгелзэни өөрүңчүт болу.

— Амдыгында 24 кижини ажалга хүлээп алдывыс. Оларнын хөй кезин эргиде “Сельхозхимия” черинге ажилдап турган тракторис-тер, чолаачылар, инженер-техниктиг ажилдакчылар-дыр. Оларнын чамдыктары боттарынын бажынарнын даштынга турган, үрелген трактор, машиналарны экел-геш, борта септел, кылып алдылар. Манаа турган ор-ганизациянын чамдык техника-ларын база алдывыс, ону сеп-тел, кылып тур бис. Амды-гында ийи “Камаз”, ийи ДТ-75

тракторну ажилдаар кылдыр кылып алдывыс. Кылыр ажил-ла хөй-дүр, чонга ачы-дуза ба-за чедирер. Кожуунуң ыяш ажал-агы чери-биле керээ чарып алгаш, тайгадан 100 кубометр ыяшты кезип берди-ве. Ам ону сөөртүп, пилора-мага дилдирип, дилгит мате-риалдарын садып, септелге ажалдарын кылып тур бис. Акша херек-ле болгай.

Чер ажалы кылбас болза хоржок, бисте техника бар-дыр. Ынчангаш кожунуңун чер комитети-биле чугалаш-каш, бир организациянын каалкан 320 гектар шөлүп алдывыс. Орта тараа культу-

раларын, картофельди тары-ры-биле белектел ажалдарын чорудуп, үрезин, кывар-чаар материалдарын дүтүрүп тур бис. Бо шөлге ажилдап, тараа, картофель олуртурунга ко-жуунда ажал чок улусту эви-лээдери-биле кожунда чоңу ажалга хаара тудар төп-биле чугааны база кылыр бис — деп, Валерий Артасович амгы сорулганын мынчаар таныштырып чугалады.

Чаа тургустунган органи-зациянын планнап кылып деп турар ажалы-ла хөй. Оларга тургузукчу болган, үстүнде адаанын организацияны ам акша-биле дузалаптар болза техника, кижилер саны неме-

жил кээрин директор чуга-лап олурду. Бай-Хаак суурда бир пекарный организация-биле чугалажып алгаш, хле-бти боттары база быжырып турар болдулар.

Бүдүрүлгө чаа тургустун-ган болгаш ам-даа бут кыры-га тургустунуп, быжыгып ча-дал турары илден. Оларнын сорулгазы улут, бурунгаар кө-рүштүг ажилдап турары ил-ден. Кижиги күзүннин чедип алыр деп, чонун чугаазы бар болгай, Валерий Артасович чоңуңа ажалыг ажалды кы-лып, ачы-буянын чедире бээр дээрзинге бүзүрүлүм улут.

Хонго-оол МОНГУШ.
Бай-Хаак суур.

Чаа бүдүрүлгө

Көвүрүг ДҮРГЕДЕВЕС БОЛЗА...

Кожуунуң тургустунган-нында бээр 60 чылынга ук-куштур Бай-Тайганың чагы-рыкчызы В. С. Очур-оолдун идея-биле болгаш дорт кир-жилтези-биле база оң үндүр-ген тускай доктаалын эзуугаар бо чылдың март 11-нин хүнүн-ден эгелзээш. Бай-Тал суурун үстүү дужунда Хемчик хемни кежилдир турар, үе-дүпте туруп каан, амгы хүннерде кижилерден дуза дилеп, “чо-вууртал” чыткан, кырган кө-вүртүң чаа туду эгелзэн. Ук тудугну бүгү чоңунуң тудуу кылдыр кожуну иштинге чар-лаан турган.

Ам тус көвүртүңнү төөгү-зүңден каш сөс.

Көвүртүң 1953 чылдың казынында ыңчангы Сталин аттыг колхозтун даргазы тур-ган, амгы билдингир апарган бистин херээжен чогаал-чывыс Комбу Сайлыкмааның ачазы Салчак Комбунын удур-тулгазы-биле Сталин аттыг колхозтун ол үеде хоочун бол-гаш чок дээр шөвөр кырган нарыннын киржилтези-биле Хемчик хемнин өзөк черинге көвүртүң тудуп тургускан. Ону суг алаарга, Туралыг-Ак-сынга, Кара-Талга чаа көвү-ругтерин кылтылаан. Ук кө-вүругтерни база-ла үер алаарга, 1956 чылдың казы-нында көвүртүң амгы турган черинге катап туткан. Ынчан база бүтү ажалдарын үстүнде адаанывыс колхоз даргазы Салчак Комбу удуртуп турган.

А 1964 чылда көвүртүң ирип калган манзаларын, ооргаларын солаан. Ол-ла. Оон бээр бо хүннерге чедир тус көвүртүгө калдыг-даа септелге ажалы кылбаан болгаш 44 чылдар иштинде көвүртү аажок үрелип, баксы-раан, эргижирзэн. А ону чаар-тып кылып дугайында хөй-ле даргалар, депутаттар бодунуң үезинде аксы-сөзүн берги-лээн чүве. Ынчалза-даа бо хүннерге чедир чүгү-даа кыл-дылмаан. Чүгө харын ко-жуунуң амгы чаа чагырык-чызы Владимир Очур-оолдун дидим эгелзешкинеринин ачызында “човууртал” чыткан көвүртү бо хүннерде “хүлүмү-зү” эгелзэни бо-дур!

Көвүртү тудар талазы-биле Владимир Салчаквич ам аажок улут арга-дуржулгалыг апарган дарга дээрин дем-деглээр апар. Чүгө диез ча-гырыкчынын албан-дузаа-лыгга ора сал-ла, чоңунуң ше-фин чарлап тургаш, эрткен чылдың казынында Шуй хе-ми кежилдир база мындыг чаа делгем болгаш узун көвүртү-ң туттуруп каан. Очур-оол эр хөй! Чагырыкчы бүрүз ың-чавуруң чаа туду эгелзэн. Ук тудугну бүгү чоңунуң тудуу кылдыр кожуну иштинге чар-лаан турган.

Ам үстүнде көвүртүгө эглип кээли. Хөй-ниитинин күжү-биле көвүртүңү дозуу-зы-биле бускан болгаш эрги көвүртүңнү ыяштарын эрик кырыңче үндүр дажылгап каалкан. Орта Салчак Кызыл-оолдун удуртулгазы-биле сес кижиги киржикчилг тускай тудугту бригада шалыпкын, эки ажилдаан. Олар 3-4 метр бедик көвүртүңнү дөрт кажаа-ларын кончук чараш кылдыр, апарга хээлиг кылдыр чазап кылган. Кырын чаа манзалар-биле шылкан.

Ук көвүртүңнү тудуунга Бай-Тал суурун чурттакчы-ларындан алтыда, кожун төү Тээли, Кызыл-Дар, Ээр-Хавак, Хемчик сумуларынын. №13 профтехучилищенин, өөрө-дүлгө-бүдүрүлгө комбинаты-ның бүгү эр кижилери идея-кейлиг киржи, көвүртү ту-дуун май 1-ге чедир доозуп, ажаллап кижирген.

Ийде, Шивилгити делегей чергелгил улут курорт тургу-зарын планнап турар. Оон эге-базынары көвүртү тудуу ол деп билер апар.

Көвүртү тудуу доостуру бил-лек, Шивилгити чедир орутку-чиик машиналар хала чокка маңажиып турар кылдыр септел-селирин планнап турар. Дүргөдөс болза, хор-жок. Чүгө дие бистин Хака-сийн, Алтай, Моол болгаш Рос-сиянын бүгү хоорай-суурла-рында база океанарынын-дан Шивилгити кээп дышта-ныр хөй сайын аалчылары-выстың чедил келир үези чоокшулап орат.

Салчак САРЫП-ООЛ.

ЭНЕРГИЯ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

РФ-тин Президентини В. В. Путин бодунуң ажил-албаны-ның аайы-биле Томск хоорай-га чедип, Россиянын чангыс аай энергия системанын дугайында айттырганын ший-тирлээниг кижир деп тур-рар. Томск областтын губерна-тору Виктор Кресс Россиянын Федерация чөвүлелинде “Электри энергиянын чан-гыс аай күрүне концепция ре-формазынын дугайында” бө-лүктүн удуртукчу болуп ту-рар.

РФ-тин Президентинин информация албанынын ажилдакчыларынын чугаалал турары-биле алырга, РФ-тин

Экономика болгаш садмг яа-мызының база Россиянын чан-гыс аай энергия системанын ижирген саналын болгаш эрге-ажыктарын өөренип көөрү билдингир. Реформаны чорудар талазы-биле ажил-чын бөлүктүн саналын апрель 14-те РФ-тин Президентини В. В. Путинге кижирген. Ажалчын бөлүк Россиянын чангыс аай энергия системанын рефор-ма чорудар талазы-биле үш саналды кирип турар. Ын-чалза-даа бо хүннерге чедир ол үш саналдын чангызында-да түннөл шийтирини хүлээп албаан.

Бистин корр.

Эки кижилер дугайында

БӨДҮҮН, БИЧЕ СЕТКИЛДИГ

Валентина Тюлюшова Борбак-оол 43 чыл ажал ста-жыг. 1969 чылда Кызылдың эм-чи училищенин дооскан до-раан-на Тес-Хем кожунуңун төп эмгелгезинге эмчи сес-тразы болуп ажилдай берген. Бурунгу Тываның набыскалы Самагалдай анык эмчини турумчудуп доктаадыпкан. Мергежилгине тааржып, ха-ры черге ийиге берген. Ие ча-ялга ындыг анык кыс бо-дунуң келир үеде өг-бүленин база моон тут алган. Амы-дырал болгаш ажал оң хөй-адын кысыпкан.

Өскөн-төрзөн Улут-Хеми-нин “Чааты ыңчаар оң угаан сагыжында ирай берген. Тыва кыстар чурт тудар хү-лээлгезин шыңчызы-биле камгалап чоруурлар. Бег-кучуглары ийги да-иези болуп, кенин бүтү талазы-биле камгалап келген.

Төлөптү эр Чапай Чооду-евич Борбак-оолдун изиг чүрөктүг, эриг баарлыг када-йы болуп, дөрт оол, бир кыс-тын ынак авазы, өг-бүлениң бузулбас чөзүүн тудуп, башкарып өзүүн. Оларнын

оолдары полиграфияда, ыш-даа чонар, “Олар” фирмада база политехниктиг универси-тетте амгы үеңиң негелдеси-биле ажилдап, дис баштагы берген. А кызы мезиниң мер-гежил дөзөп, эмчи болган. Рынок экономиказы кымын-даа бодандырар дээрин чугаа-жок. Ынчангаш анык-өскөн кылып-ла шыдаар ажил-ишти кол тудуп, чон аразында бараан болуп турарын бо өг-бүлөдөн көрдүсү. Ынчангаш ат-сыын адаадым.

Бөдүүн, биче сеткилдиг аваның ажалы болгаш төлөп-ти мени сонургадып турар. Валентина Борбак-оол сама-галдайжыларын эрес бол-гаш омак аваларынын бирээзи болуп. Кожунуңун тудут ажалы-нын удуртуп, а анаа экономис-теп-даа ажилдап турда, хууда бот дугайы сагыш-сеткилин-ден деткичи болуп келген Чапай Чоодуевич коммунал ажил-агынын даргазы болу бээрге, тускай мергежилин солуур ужурга таваржылаан. Амыдырал ындыг багай эвес болгай, але. Үе база ындыг турган. Кым-на шалыпкын күш-

ажылдың шалыпкыны болу бээрге-ле, ынаар-мынаар албадаптар турган ышкажык. Валентина Тюлюшова база коммуналчыларын ажил-агында херээженер орту-зунга ажал чорудар партияжи даалталыг ажилдап чөдө бер-ген. А Чапай Чоодуевич ко-жуунуңун тудут-септелге учас-тогун начальнигтей берген.

Валентина Борбак-оол “аът көжүн” ажал, амыды-ралына солуваан. Бөгүңге че-дир аалчылар бажынын эрге-лекчилеп, үжөн чыл иштинде коллективтин кол өзөө, кол удуртукчуңун он холу болуп келген. Оң дугайында дарга-ларын мынчаар үнелеп чуга-лаан: “Валентина угбавис аал-чыларын хүлээп ап, оларга ылын удуртуп, а анаа экономис-теп-даа ажилдап турда, хууда бот дугайы сагыш-сеткилин-ден деткичи болуп келген Чапай Чоодуевич коммунал ажил-агынын даргазы болу бээрге, тускай мергежилин солуур ужурга таваржылаан. Амыдырал ындыг багай эвес болгай, але. Үе база ындыг турган. Кым-на шалыпкын күш-

Рынок экономиказынын

үезинде мөзүлүг чорукка чаңгытып, ылангы акша-көпөк-биле тудуш, а аалчы хүлээп алыр чер арыг-силг, телевизор, харын-даа солун, сеткүүл-биле хандырып бээр болза, кымга-даа чалгааран-чыг эвес болгай.

Бөгүн самагалдайжылар-ның уруг-дарынын даштыкы дылдар башкылары ында чурттап турар. Оларга ие өзү-нүң эвилеп-ээлдек аажы-чаны херек болбайн канчаар. Ва-лентина Тюлюшова башки-ларга ажалдаарында дузалыг амыр-дышты хандырып турар. Тыва аа, уруг-дарынын иези коллективинге өөрүп, самагалдайжы херээженер болгаш адалар чөвүлелдерин-ге дузалык, келир үеде эр-лерин ажал, амыдыралы болгаш ада деп хөй-аыггы ажалдарында чагыг-сүмел-лери берип келген. Эр ки-жиниң хөй-адын көдүрери Валентина Тюлюшованын сорулгазы бөгүн ындыг. Чоок-та чаа ол хүндүлүг дыштаныл-гаже үнерин даштар. Эки ки-жи сагышка ирээр.

Моторк ТИРЧИН.

Самагалдай.

Ажылчыннар айттырыг көдүрүп тур

ДИЛЭЭВИСТИ ХАНДЫРЫП КӨРҮҢЕР

Кызыл кожунуңун Шамба-лыг сумузу — Тываның бир суг чок булуңнарын бирээ-зи.

Бистер, бо сумуда суг та-лазы-биле ажилчыннар, 1996 чылдың июнь 1-ден эгелеп ажилдап эгелзэн. Ол үе-ден эгелзээш чоңу суг-биле кыш, чай чок шыдаар шааыс-биле хандырып келди. 1996 чылда шалынывыс 152 рубль турган. Бо хүнге чедир өспө-дө, албас-даа, ол хиреде ажилдааныс дээш төлөви-ни кварталда 50 акша авасы-ны алза алыр, албаса 9 ай чөдө бээр. Бистерге шалың төлээр

дээш акшаны чагырга черинин таныллыдары база ап турар. Шамбалыг суму чагыргазы-ның бухгалтери пенсионер-лерден, пособие алыр илер-ден ай санында 10 рубльди тыртып турар. Ол акшаны бан-каже дужаарга, 33 хуузу үндү-рүлгөжө чоруй баарын би-лир бис. Артканын силерге бээр бис деп аазаар, ол хи-реде бүтпөс.

“Чүгө шалың төлөвейн турар силер?” — деп суму ча-гырыкчызы Муртуз-оол Ге-надийден айттырыг тургаарга: — Кудуктарны бис харыыла-вайн турар бис, чүгө ажил-

дап, ажилдаадын турарын көрүп турар улус бис” — деп харыылаар.

Бистин дилээвис эзуугаар кожунуңун хөй адырыг чурт-талга-коммунал ажил-агы чөмиче бисти шилчидер дээш каш-даа саазын тудуп алгаш чедиримге, хүлээп ал-бас-тыр деп харыылаан. Баш-тал турар организациясы-даа чок, акша-шалың-даа албас, берге байдалда чурттап тур бис. Ажил чоктарга турар дээрге ажалдыг боор-дур бис. Суг чок Шамбалыгын кудук ажалчыннарын деткоир болза, ам-даа ак сеткилыс-

ТАР-НЫҢ 80 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР ШУУДАП ЭГЕЛЭЭН

XXI чүс чылдың баштайгы чылы — Тыва Республиканың хей национал улустарына төөгүлүг болушкунуң үези. Бо чылдың август айда Тыва Арат Республиканың тургустунганының 80 чыл оюн демделгээр бис.

Тываның тургустунганының 80 чыл оюнун байырлап белектээр болгаш эрттирер талазы-биле Танды кожуунда тургустунган организастык комитеттин даргазы, кожуун чагыргазының даргазының социал-политика талазы-биле оралтакчызы Галина Кызыл-ооловна АРАПТАҢ-биле ужуражып, бо байырлагга хамаарыштыр чугааны кылдым.

— Галина Кызыл-ооловна, ТАР-ның тургустунган дугайында баштай чарлаан чер бо кожуун девискээринге болган болгаш. Тандының чогулгас бо байырлагга онзагай болур ужурулуг. Ыччангаш уда-вас болур бо байырлагга белектел ажалы кайы хире чоруп турарын “Шын” солунун номчукчуларына тааныштырып көрүңер.

— Шынал-ла, бо байыр-лап бистик кожуунга хамаарыштыр тускай онзагай ужуру-дузалыг, төөгүлүг болушкунуң-биле холбашкан. 1921 чылдың август айның 12-16 хүнеринде Тандының Суг-Бажи деп черге Бүгү-Тываның чеди кожуунарының тускай төлээлекчи-леринин Тургузукчу хуралы болган. Ол хуралга август 14-те Танды-Тыва Улус Республиканын тургустунганын чарлаан. Хамаарыш-пас бот-догунаан Танды-Тыва Республиканың баштайгы Конституциянын хүлээп алган. ТАР-ның тургустунган дугайында чарлаан чер — Суг-Бажи (“Атамановка” деп база адал турган) амгы Кочетов суур бо чылы 80 чыл болур байыр-лап демделгээр. Бо төөгүлүг байырлап чедиш-киннерлиг уткуур, аңаа белектел ажалдарын чору-

дар, ону эрттирер оргкомитетти кожуунда, тус-тус сумуларда тургускан. Ол тургускан ажалчы бөлүк байыр-лагга уткуштур чорудар тускай план-хемчеглерин ажал-дап кылган. Ам бо ажал элээн шуудай берген. Кожуунда тургустунган оргкомитет кижигинерин тускай хары-лаар, орта ажал чорудары-биле сумуларга быжылгаан бис. Сумуларда белектел ажалдарының чоруп турарын хынал көрүп эгеледиз.

— Хүлээп алган план-хемчеглеринде кол кичээлгенин чүже углап турарып, ам чорудуп турар ажалдарын тодаргайлап көрүңер.

— Бир дугаарында кичээлгенин салдыган чер — Кочетов суур. Суурнуң тургустунганын бээр 80 чылдан база демделгээр. Төөгүлүг болушкунуң болган черин бүгү талазы-биле эки белектээр деп сорулга салдыган. Суур-нуң ниити байдалын чаартып экижидер сорулга-биле ында турар чурттап бажынар, школа, клуб, уруглар албан черлеринге, музейге капитал септелге ажалдарын чору-дар. Суурга эскиздерге аалчы-лар кээп көөрүңе таарым-чалыг чүдүлдерин тургузар. Музейин, ында еске-даа турсаалдыг черлерин чаарты септээр, аа чүдүлдерин немей кылып ажалдар чоруп турар.

Бо суурга чоокта чаа барып, ында белектел ажалдарының чоруп турарын хынал көрүңер. Суурнуң чамдык чуртта-чалынын бажынарына, албан черлеринге, организа-цияларга барып, ында ажал-дап, чурттап турар улус-биле чугааны кылдыс. Суурнуң бүгү чурттачалыгының хура-лын база эгерттидиз. Орта бо байырлагга хамаарыштыр улуг чугааны кылдыс. Чон-нуң бо байырлагга белекте-нип турарын багай эвес-тир деп түннөдиз.

База бир кол кичээлгени салып, чорудуп турар ажалчы-ныс — ниити чурттагыч чон ортунда тайылбыр ажалы. Бо төөгүлүг болушкунуң ужуру-дузалыг, оң төөгүлүг аныяктарга, школаларга чедир тайылбырлаар сорулга-биле школаларда төөгү кичээлдеринин кол темазын боеу-улашкан бис. Бо талазы-биле клубтарда, школаларда тускай кечээлдер, ужура-жылгалар болуп эгелээ. Ко-жуун чагыргазынага назы-четпестер-биле ажалды экижидеринин, херээженнер чөвүлдеринин активизери-биле херээжен чон ортунда арагалар, корум-чурум үрээр чоруктар, өг-бүлө кижизидилгелерин темаларына семинар-хуралдарын эртти-рип, орта база-ла бо байыр-лагга уткуштур чугааны кыл-дыс. Төөгүлүг байырлагга

уткуштур кожуунун алдар-лыг кижилеринин дугайында тускай ном үндүрерин план-нап, бо талазы-биле тускай комиссияны тургускан бис, олар ажалдап турарлар. Кожуунуң мурнакчыларын, хоочуннарын бо байырлагга таварыштыр шаңнап-макта-ры-биле Чазакче кириер, кожуун мурундан шаңнал-дарын тысырын база план-нап көргөн бис. Спортчу мар-галдаалар, мөөрейлер база-ла болуулар. Кожуунуң куль-тура килдизи бо байырлагга база тускай планнары кылган.

— Кожуунда байырлагга уткуштур чорудуп турар ажалдар хой-дур. Кочетов суурнуң 80 чыл байырла-лынга кылып турар ажал-дарнын акалдандырыш-кылын кайылы алыр ирги?

— Байырлап эрттире-ринге хой ажал-төгөжү херек дээрзи билдингир болгай. Бо талазы-биле база чугааны кы-лып турар бис. Эң ылаңгы Кочетов суурга хой ажал-херек, бо талазы-биле дуза көр-гүзери Тываның Чазакче дилег бижик кирип, чугааны кылган бис, Чазак ажда-биле дузаларын чугаалажып көөр болган. Кожуун чагыргазы-нын талазында байырлагга хереклээр ажалды тыварын чугаалажып турар.

Айтырылганы Хоюг-оол МОНГУШ салган.

НОТАРИУС. ООҢ КОЛ АЖЫЛЫ ЧҮЛ?

Амдырал, ажал-агый адырал аайы-биле хоойлу-дурм өзүгээр хөгжүп, бурун-дур чылып олурар. Ажалы-биле чугаалаарга, амдыралчы бүгү-ле айтырылгач эрге-хоойлу-биле холбашкан.

Чогум-на оон ужурунда Кызыл хоорайда Чүдүм-кудумчузунда Күрүнениң нота-риус конторазының ажалы-чонун ажал-агыйы, ам-хуу-даа документтерин, саа-гырларын хоойлу өзүгээр тур-гузуп, быжылгап берип турар. Ук күрүне нотариус конто-разы РФ-тик Шүгүү камызы-ның ТР-де эргелелинге чагыр-тып, оон бир адыры бооп ту-рар.

Ук конторада нотариус бооп ажалдап турар. С. Ш. Сантунуң чугаазы-биле алыр-га, ук албан черинге беш дээ-

ди юрист эртемниң специа-листтер ажалдаар тургаш, амгы үеде чүтпө ий-ле кижиги (эргелекчи А. Н. Абрамова-биле оон боду) ажалдап тур-рар. Кадрлар чедишпес бол-ган-биле ол ийи нотариустун бирээзи-ле хүнде 100 ажыг айтырылгы кичилерин хүлээп ап турар. Ыкна хей кижини хүлээп ап, докумен-тилер доплурлар оларга аажок берге. Оон ынай нотариус конторазы Чүдүм-кудумчу-зунда беш каз бажында ий-ле өрөөн элөп турар. Кори-дору тур, элчег манаан кижиги сынышпас. Оларын ара-зы-биле эртер-дүжери кай-да берге. Ынчалза-даа мерге-жилгени бердинген ийи юрист кызым-кайы-биле ажалдап турар.

Кызылда Күрүнениң но-

тариус конторазының ажалдакчыларын кылып турар кол ажылы чүл?

Салгал дамчаан эт-хөрөң-гич, хөрөңилел, чагыг база бүзүркен бижиктер, садыг-лажышкын документизин, юридиктиг актылар болгаш өске-даа яны-бүрү саавыр-ларын тургузар. Нотариус дамчыштыр тургускан доку-мент каяа-даа күштүг болур. Ынчангаш эртерден 2000 чыл-дың дүргүзүндө ук нотариус конторазының ажалдакчы-лары 15 муң 570 яны-бүрү документтерин тургускан. Ук документтеринин хей кезин хоолталар, бүзүредир бижиктер болтуулан.

С. Ш. Сантунуң А. Н. Абрамо-ва чүтпө хоойлу үндөйлер доку-менттер тургузуп турар эвес, келген кижилерге юри-

диктиг сүмелерни (консуль-тацияларын) берип турарлар. Нотариуска документини юридиктиг чурум өзүгээр тур-гузар болгаш ындыг бижик күштүг, ынап шын болур. Чижээлээрге, ажал-төлүңүн бирээзинге хей өңү хөрөң-гичин салгадып артырып каар дээр кижиги дижит. Ол нота-риуска бир херечилиг келгеш, нотариус ажалдакчының ду-зазы-биле чагыг бижикти тур-гузар. Ол бижикке ээзи болу-тур, нотариус ажалдакчыны атта-рын салып, танмазын базар. Ындыг бижиктиг салгакчыга өске хөрөңи салгаксааннар-дан кым-даа аңаа күш четпес. Ынчангаш Кызыл хоорайда Күрүнениң нотариус контора-зына хүнүн-не ээлчег үзүл-бес.

Борис ОНДАР.

Мөөрей

ЫНДЫГ БАШКЫЛАР БАРЫ ДЫКА-ЛА ОНЗА-ДЫР. ЧОРГААРЛАНЫР-ДЫР БИС

Чырык чер кырында 2 млн. ажыг дириг амытаннарның хевир бар. Олар яны-бүрү каржы, кээргенчиг, күштүг, күш чок, кажар, олтуг дээш-ле баар. Ынчалза-даа кандыг-даа дириг амытаннардан эң угааны — кижиги. Оон угааны бүгү чүвени сайгарып билيري, баш бурунгаар бодаптары-биле чараш, кайгамчык, тывызкысыг-даа.

Бистиң О.Б.Бузур-оол ат-тыг Бүрү кожуунун Саглы ортукам школаныңга чоокта чаа сумунуң девискээринде турар организациалардан 5 кижиги составтыг, хөрөңгери-де тускай демдектерлиг хеп-терлиг аалчылар аалдап кел-генер. Олар делегейде яны-бүрү чурттарын төлөөлери болуп алгаш, “Найрал — чонун экинде” деп школада дээди категорияда төөгү башкызы Галина Кууларның ажалдап кылган оюнунга кижип келгенери ол. Греция, Франция, Англия, АКШ, Турция, Кыдат, Япония, Индия чурттарын төлөөлөр келген аалчылары көөрге, чаражын, онзагайын канчаар ону! Олар школада тыва дил, төөгү башкыларының метод каттыжышкыны ажалы-биле таанып, башкыларга деткимче көргүзери-биле оюнун шупту хевирлеринге иленилгил киришкенер.

1-ги ээлчегде боттарын тааныштырып 10 а, 6 класстарның өөреникчилери-нин каттышкан бөлүүнү АКШ-ты, уруглар бөлүүнү коллективтеринин төлөөлери Англияны, эмнелге коллекти-винден келгенер Францияны, арбан даргалары Индияны камгалап бадтыкааны бир тускай, солун болган.

Дараазында аалчыларын оюнче кирип, белектел алы-

ры-биле шупту бөлүктөргө 11 айтырыгы башкылар чечен-мергени-биле шуптукевишаан салгылап турган. Оон соонда аалчылар бот-тарынның чуртунда эң-не делегейде билдингир архитек-турлуг туудугну конструктор-лар, саазын, мозаика, кубик-тер дузазы-биле туруп, камга-лаарына киришкен. Маңаа конструкторлар-биле эмнел-ге коллективтеринин төлөөлери Францияның Эйфелева суур-газын, орус дил, биология башкылары Кыдаттын Улуг ханазын, өөреникчилер бөлүк Хосталганын статузын, арбан даргалары индий хүрээни, а уруглар садының төлөөлери англи кораблди саазын-биле кылып тайылбырлап камга-лааны дыка солун болган.

Дараазында аалчы-ангы чурттардан келген аалчылар-га бодунуң чуртун кайы хире билерин хынаары-биле айты-рылганы бөлүк бүрүзүндө кижикчиге салгыра, Гре-цияны, АКШ-ты, Индияны, Кыдаттын төлөөлери шылга-рааннар. Улаштыр бөлүк бүрү-зүңе тыва чуртувунуң ко-жуунуңа, оларын еске-лерден эң-не ылаңгы турар чүдүлгө даанып, эмблема чуртууруна оналганы бээрге, кайы-даа бөлүк маңаа бичи-м-да частыгыны кылбайн, төрөөн чуртун эки билерин көргүзүп, бедик демдектерин

алганнар. Оон соонда капитаннар-биле оюнга 5-тен 50 рубльге чедир шаңналды бодунуң угааны-биле кий хейи ойнап алыр эвес дээш дыка хей айтырылганы төөгү башкы-зы салгыра, өрттөмөс түң 25 рубльди математика башкы-ларын (Япониядан келген) капитаны Куулар Р. Ш. ап, оюнунуң тилекчизи болган. Эске бөлүктөрдөн Демьян Дондук, Валерия Куулар, Че-чек Ооржак, Лариса Ооржак база багай эвес ойнап, билиш, көргүскенер.

Улаштыр келген аалчы-ларга бодунуң чуртунуң тан-чы-самын суурундагы, ону еске-лерге көргүзүп даалганы бээрге, кижикчилер англи-чаннарын 2 кижинин танчы-зын, кыдаттарын Улу деп, амгы үениң американ анык-тарын, индийлерин база японнарын самын көргүскен-ни бир тускай, солун болган. Оюнун түннелинде кел-ген аалчылар шупту найрал дугайында ырыны деңге ирпа-жып, шынал-ла, чүтпө оюнга эвес, а суму, кожуун, респуб-лика, Россия, бүдүн бөмбүрэк деңнелдиг эпиг-деминг, най-ралдыг болбас болузусса, бистиң черивисти кым кам-галаарып, хөгжүдерил, байы-дарып деп түннели үндүрген-нер. Оюнга 1-ги черни Греция-

нын төлөөлери, 2-гизин АКШ-тын, 3-4-кү черни Япониянын, Индиянын төлөөлери ап, тус-тузунда аждаа база белектер-биле шаңналганнар. А арткан аалчылар база-ла хол кург болбайн, чараш хеп, сагын-гыр-тыгыныгы, эң онзагай чурук дээш шаңналдарын алганнар.

Оон сорулгазын чедип ап, суму девискээринде бар ор-ганизациялар бо МК-биле харылдажып, эп-дем бар деп чүдүлдү көргүскени дыка өөрүңчүг болган. Биске, өө-реникчилерге, улуг кижилер-биле деңге ойнап, билишви-сти хынап, олардан хойну билеп алырыныска, шак мындыг оюннар дыка дузалыг дээрзин билдиз. Төөгү башкызы Г. К. Куулар оюнун бедик деңгелге тургузуп эрттиргени, башкы-нын ажалына, эртеминге бердингени чон, анык баш-кылар-биле ажалдап билерин демделгөөс арча чок. Школа-да ажалына бердинген ын-дыг башкылар бары дыка-ла онза-дыр. База келген аалчы-лар тыва дил, төөгү МК-нын башкыларына солун, утун-дурбас оюн дээш өөрүп чет-тиргенинги илердип, ам-даа башкыларыныска чогаа-дыкчы ажалдаарын күзеди-вис.

10 “а” класстын өөреникчизи Ай-кыс ООРЖАК

Мергежилиниң тергиини ЧОРГААРАЛЫМ УЛАМ КҮШТЕЛДИ

Мерген угаанның, буйаның сеткилдиг, чараш кижилер бички кижиги угаан-бодалыг чырык-чы болуп артып калыр. Мээң угаан-сагыжымда ындыг ыдыктыг бооп арткан кижилерин бирээзи — Зоя Ломбуевна Монгуш.

Бички тургаш Зоя Ломбуевнаның ава, ачазының өөңгө оон дунмалары-биле ойнап хүнээр турдувус. Ачазы Ломбу Бегзи-оолович Иргит ажалдакчы дарга кижиги болгаш (колхоз даргазы, райкүс-ком секретары) өгтө шоолуг орбас. А кажан өгтө органда уругларын, бистерни аажок чассыдар, чаптаар, бис-биле ойнаар кижиги. А авазы Чылбак Адаваева — кайгамчык даараныкчы Солун, сеткүүл-ге чеже-даа бижиккен. Оон ажалдаар чери мында — кудумчу кечкилдир — “даараныр чер”.

Та чүте чүве ийик, дааран-ныкчыларның ажалдаар мас-терскаазына бо-ла калып чедер бээр мен. Улуг кижилер өттүрүп, аңаа кире бергеш, амырлажып-мендилежип, хөөрежип чап бооп мен. Олар база кире бээримге, ол-бо айтырылган салып, улуг кижиги кирип келген ышкаш кылдыр чугаалажып боорга, дыка чоргаарланып эвейик мен бе. Ам сагынгаш чогуң чүңү чугаалажып турганымны аайын тыппас-тыр мен. Чугаа соонда-ла даараныкчылар чир-шоң дүжүп, каттыржып турганын угаанымда арткан, а чүңү дээрзи — билдинмес.

Авам биле Зоя Ломбуевнаның авазы күнүшүлүр бис дээш бот-боттарына аажок улус. Иелээ ары-сарыг хүнү бадыр-даа чугаалажып, 2-3 хөнек шай оларга чүү-даа болбас. Дөө өггө-даа, бистинге-даа ындыг. А өггөңнүн эр ээлери — ачаларыныс кайызы-даа солун, сеткүүл ном-чүп ажаанызыраан чор. Чаа солун чидер болза, шуут ол болганы ол. Оон орунга чүү-даа чиде бээр болза, олар эскербес. Солуннарына ханада каагда көктөй азып каан турар. Кайы-даа өгдө ындыг: бистинде-даа, оларнында-даа. Солун ном көрүп каанда улуг-бички чок шупту оочурулап, билажыкч номуру. Ынчангаш ындыг ынаан, оларын ажы-төлүңү бажың-балгандың бай-ла чүвеси — ном-детап.

Бир каттап авам чайын шокар пес саткаш, платё даар-лап бээр дээрге, мастерская-га дааралып алыр кижиги мен дээш алгаш чоруттарыма, авам кайгап оруп калган. Даараныкчыларым медээжок хүлээп алдылар. Зоя Ломбуевнаның авазы мени хөмчөгөш, постү бышкаш, ол дорана дыка чараш сарафан даарлап берди. Шап четтөөдө кедип алгаш чанып кээримге, авам магадап калган.

Зоя — өг-бүлениң улуг уруу, өгтө ону Көк дээр. Ын-чангаш авам оон авазын Көк-түн авазы дээр. Мен база Ава-мны аайы-биле “Көктүн авазы” дээр мен. Вирээ кырган авазысты “Видалдың авазы” дээр мен. Виталиктин кырган авазы дээримен. Көктөн бичкизи Маша, оон ады Кара. Ийи убагышкын улугтарып тургашкан чуруттарың залда ханада азып каан. Көк дыка чараш, узун, чоон чаштыг, а Кара шуут артистер-ле! Убагышкын ол үеде — сту-дентилер.

“Көк Новосибирск хоорай-да башкынын дээди сургуу-лунда өөренип турар ышка-жыл, уруум. Эмгежок хей орустар аразында хөөкүг чаныскап ал бооп тур ирги бе, мен-не болза ал болганы ол” — деп, авам кээргеп чугаа-ланы бергилээр кижиги. Кара-Маша Фрунзе хоорайга балет училищезинге өөренип тур-ган. Чайгы каныкулда келгеш, концерттерге балет көргүзсө, аңаа аажок чоргаарланыр бис.

Уругларнын хеймери бички сарыг Лена хире-хире болгаш-ла бир кижиги хомуд-дыкан суг болза, аңаа сыл-дап бааладыр бадырлап-ла эгелээр: “Убагыларым кээрге, чугаалаар мен, ий-ий, чүте келбес улугуң? Ий-ий!”

Ава-ачазы аралап чадап каар. Хенертен радио (кабак кара тавак) Фрунзе хоорай дугайында чугаалай берген чүве ынаан (азы та чугаалап турган, та чугаалайын турган чүве). Көктүн авазы мынча дээрге, шимээң чок баар. “Фрунзени чугаалай берди ышкажыл. Убагың театр-да концертте ойнап турар-дыр. А сен мында ыглап орап, чүдүзсөң. Ам Новосибирск чугаалаар боор, эки дынна”.

Ленадан улуу Алеша-биле мен чакгыскалчылар бис. Мээң дунмам Борис биле Лена — чакгыскалчылар. Алеша авазы ышкаш холудан ном салбас оол. Чүтпө “Б”-ке өөренип. Олег биле Маша бистен шору улуг болгаш кайнаар-даа баарда, бисти хээп аартыктаар. Алешадан улуу Майя-биле ызырты сүрүп чораш, эдерер турдувус.

Бир-ле каттап бо уругларнын, та кайы-зы ынаан, мындыг чугаа дыңнап өкөөлгөн, медээжок сымранчып турар бис.

— Зоя убагыма моол оол ынакшаан ышкажыл. Борис честемини Машага ынакшыг бергени ышкаш аан (дыка чараш кып-кызыл роза чуруп берди ийик чоп!).

Шынал-ла, сөөгүңде Ари-на убаг чугаалаан. Ол моол кижиги соонда барып, Моолдун Улустун артизи болган, кай-гамчык ыраажы апаргаш, Кы-зылга база гастрольдап кээп чораш дээр чорук. Моол честегил чоруп чаккан бис де. Че, харын, ону-даа канчаар, өске кижини. Андрей честе-вис (документ өзүгээр ады Монгуш Капкаанак Дажы-Балданович) багай эвес кижиги. Топтуг-томоангын. Мен пед-институтка өөренип турганда, честей биске күш-культура башкылар турган. Воейбога ынак болгаш бөлүүвүс уруг-лар башкыдан эржежил-ле эгелээр бис. “Бо ооналгана-рын кылып каапкаш, заче-дуннары дүргөн дужаап кааптар болузнаарза, волейболдаар силер” — дээрге, шырбайш-ла туурар ийик бис.

Көк Кызылда башкылар институтунда ажалдап бер-ген деп дыннаш, авам мага-дап чугаалаптыр оор чораш: — Силерниң бо урууна анаа эвес төт. Бички кижиги ол улуг институтта ажалдап берген де даан.

Шынал-ла, убагымы Бай-тайгарын бир алдарлыг баш-кыларының бирээзи болду. Пединституттун физика-математика факультетинге улуг башкы болуп эгелээш, декананың оралакчызынга, кирерини экзаменериниң комиссиязының харыскал-лыг секретарына хей чыл-дарда ажалдап келген. З. Л. Монгуш — ТР-ниң улус өө-редилгезинин алдарлыг ажал-дакчызы. Өөренилге амын-зын, РГШ-ин, Күрүне лы-цейиниң, ККБИ-ниң хүндүлүг бижиктери болгаш диплома-ны-биле каш удаа шаңналган.

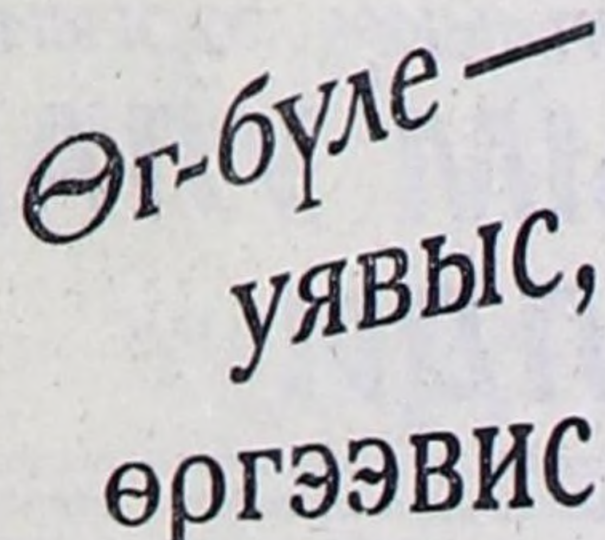
Убагышкын эртем-билигилгил эки чурттап чорлар. Хеймер, чассыг Лена-зы — ам филология эртем-чиринин кандидаты. Майя база пединститут дооскан, оон мурунда уран чүл училищ-еи база доозуп четтигипкен. Мария Ломбуевна — куль-тураның хоочуну. Улуг уба-зының буйаның үлгөргө-чкээ

училищезинге өөренип тур-ган. Чайгы каныкулда келгеш, концерттерге балет көргүзсө, аңаа аажок чоргаарланыр бис.

Зоя Ломбуевна кижилерге аажок кичээлгил башкы. Чамдык улус сонгаар хоорай-ларга эртем чедип алгаш келгеш, кандыг ийик? Кыры-биле чүтпө куш укуп эртер ийик чоп. А Зоя Ломбуевна эмге-тичок улуг-бички дөр-гүл-төрелдеринге, оларын ажы-төлүңгө аажок, убамай-лаан-дунмалайлаан, олары дээш үргүлүг сагыны аарып чоруур. Өөренип каан сту-дентилери-башкыларын база ындыг, карактап чаччыгып калган. ККБИ-ниң, ТКУ-нун физмат факультетин дооскан студенттерин хей кезин Зоя Ломбуевнаны эң-не ынак башкысы джигир. Ылаңгы республиканың башкылар билин бедидер институтка кидис эргелекчилеп тургаш, аңаа курстарга өөренип кел-ген, доостуруп каан башкы-ларын ажал, амдыралын айтырып, арга-сүмезин берип, оларын бергенде турары айтырылганын шиттирле-жип келген. Республиканың бүгү кожуунарына чедип, ында математика башкы-ларын берге айтырылганын эки билеп, оларга дуза боор методиктиг ном-дөптерлер, литература чедишпези ону үргүлүг дүвүредип келген. Башкыларын август, январь хуралдарына чугаалап шап болган. Ук хуралдарнын бе-тинде барык школа бүрүзүнче чагаа чоруткаш, кандыг ном-дөптер херекти деп айтыр-га, биежи-ле номнар болур. Ынчангаш четчип тургаш, өөредилге номнары парла-рының планынче математика номнарын кирип алгаш, дыка амыраан. Оон чыл ажыг мате-матика номнарын оочулдуруп келген болгаш, Зоя Ломбу-евна көдээ башкыларын дил-лөөн чүрээнге чоккүлээп ап, оларга дүргөн дуза калды-тарын бодап чораш. Өө-редилге сайдыч чөпшээрлид бериптерге (“Школага орус-тыва математиктиг словарь”) үш автор кады ажалдаары-дугурул алган. Аңаа өөрээң башкы дүн-хүн чок эртем ажалынче шымын берген. Россияда ат-сураа алган, национал школаларга мате-матика башкылашкынының айтырыгына хамаарыштыр улуг дүржүлгөлүг эртемден-нер-биле харылдажып, Мос-квага Ленин аттыг библиоте-кага өске республикаларда байдалды сайгарып, өөренип, улуг ажалды кылган. Бижип алган хей ажалдарын маани-кага парлаарына студент-тилери, өг-бүлөзү дузалажып турган. Башкы чүтпө мате-матиктер-биле эвес, филолог-тар-биле база консультация-лап, кыска үеде, планда айт-тыгыны өзүгээр үезинде дужааптар дээш кайгамчык күштү үндүргөн. 2-3 кижини кылып ажалын үези келди дээш бодунга кам-хайыра чокка ажалдап тургаш, кылып каан. Түннелинде башкы ка-дын чидирген. Калы ажал-даар ужурулуг эштери база ол дег шалпыкын темпиге ажал-даан турган болза, байдал сыр өске турар ийик. Ном үндүрер черин дилээ-биле дүргөн оочулдар ажалдакчынын че-жези башкы белекчөөн дээр. 2-3 кижиниң кылып ажалын боду кылып кааптар турган. Чамдык кижилер аждаа дээш кылып турган деп бодой бээр чадаас, ындыг эвес, гонорар ажалын чүтпө чангыс кижиги үлүг дээш төлөп турган. Дүржүлгө кылып алгаш бе-леткеп каарга, ол черин ди-ректору солчу бээр ийикпе, бир-ле чүве моондактап кааптар. Башкыларын август чөвүлөп хуралдарына үнгөн шүтүмчүлөлдөр өзүгээр чет-

пестерни эдери-биле база улуг ажалды кылып каарга, ол чырыкче үнээзи. Башкынын ол ажалдар дээш хилис бар-ган үезин, күжүң кым эгидип бээрли? Кадикшылын кым эгидерли? Машикшыгы төлөп турган чарыгдалын кым төлөп бээрли?

Көдээ башкыларга дуза дээш кылып турган ажалче Өөренилге амын-даа, ин-ституттун ректоралы-даа кич-ээлгил салбаан. Ол бүгү кижиниң калдыгына багай ажал-дарлыг болбайн канчаар. Шүшпөң кижиги шалпыкын кижини каамактаар харын. А бүгү назынында чонунга ажыктыг чүдүлдү кылып бодап чораш, кы

ЧУРТТАЛГАДАН ЧҮҮ-ДАА БҮТНЭЭН

АНАЙ-ХААК

АВАМГА ЙӨРЭЭЛ

АНАЙ-ХААК

ажылы дээш шаангай-макайды үргүлчү ап чоораан. Ленин болгаш “Хүндүлелдиң Демдээ” орденнер, Ленинчи юбилей, “Куш-ажылдың хоочуну” медалдар — ооң куш-ажылының үнелели ол. Ол колхозчуларның Бүгү-эвилел съездининң делегады, Тыва АССР-ниң Дээди Сөвидиниң депутатына хей удаа сонгуктан.

Максим, Әнермаа Суван
диилер рыноктуң шаптарааааааа
зының амьдыралын баз
көргөн. Кыргынар уруулары
бүт кырына тургусул, уруу
ларының уруулары 27 чашты
база карактажып өстүрүшкөн.
А урууларынын урууларынын
ажы-төлү 17 кыжи четкен.

Өгбелерин бурун чурту

Сяргеймаа ЧОДУ,
хоочун журналист.

ТАРУТТУНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

**“Тываның ХХ чүс чылда
уругларның эң эки
ырлары” деп гала-концерт**

Республиканың чурттакчы чонунун ара-
зына социологтут айтырыг-харыының түң-
нелдериниң талазы-биле дараазында уруглар
ырлары илереттинген:

Ыры	Сестер	Музыкал
1. "Шаймыс"	Ч. Кара-Куске	А. Танов
2. "Шилги-Бызаам"	О. Сувакпип	С. Бюрбе
3. "Арыкчыгаш"	Т. Серен-оол	С. Базыр-оол
4. "Самоледум"	Ч. Кара-Куске	К. Базан-оол
5. "Электей бээр"	Э. Кечил-оол	В. Хураган-оол
6. "Койгун-Хам"	Б. Онлар	К-К. Ооржак
7. "Ойнаар-кыс"	А. Сат	А. Сат
8. "Динчигеш"		К. Бегзи
9. "Дагааларым"	К. Натлит-оол	А. Чыргал-оол
10. "Койгунак"	Ю. Конзегеш	Р. Кенденбил
11. "Бичил Лена"	Л. Чадамба	М. Нурсат
12. "Авай"	С. Серен	А. Лаптан
13. "Элдгей"	У. Мурзу	К. Дамба
14. "Иттигели ыры"	Ч. Кара-Куске	С. Базыр-оол
15. "Ховаганнар"	Х. Алдын-оол	А. Танов
16. "Чунгувуста"	Е. Танова	А. Танов
17. "Дамырак"	В. Иргит	М-Х. Монгуш
18. "Теек"	О. Дамба-Хуурак	А. Мортая-оол
19. "Бодаган"	М. Рамазанова	С. Бадыраа
20. "Сапгынчыгаш"		С. Бадыраа
21. "Ачамга"	М. Танова	В. Танов
22. "Бора-Шээлгей"	Е. Танова	В. Танов

Читкенин барымдаалаш...

“Тываавтогострансты” еередиңге комбинатының 199 чылдың июнь 10-да тывысканы 0457348 дугаарлыг “ВС категорияның Орлан Дагдар-оолович Хомушкунуң адыг тывыскан хере-чоледдиң читкенин барымдаалааш, ону күч чок деп санаар.”

Чадаананың №1 школазын 1995 чылдың июнь 14-те дооска
Солангы Макан-ооловна Имажаптың адынга тывыскан .
0023173 дугаарлыг аттестаттың чыткенин барымдаалааш, он
күш чок деп санаар.

Мөнгүн-Тайга кожуунун мал аарыгларынга удур демисе, чорудар станциязының коллективи кожуунга ветфельдшерле ажылдап чораан

Владимир Тасович

САЛЧАКТЫҢ
көнөртөн мөчээни-биле өг-бүлезинге, ажы-төлүнгө, чоо-төрөлдеринге, эш-өөрүнгө ханы кажыылалды илередиپ тур

Төрөлдеринин, эш-өөрүнүн ханын хакшынцардыг төсрөдүн түр

Сарыг шажын календары

9 кызыл меңниг, сут олуттут,
кара улу хүнү. Бо хүн буян-

МАЙ 30(8), СРЕДА. 8 ак
мендиг, даг олуттут, каразы-

АГАР САННӨБҮС: 0407038104000000010009 АКБ ОАО Банк "Тузакредит", Кызыл ИНН-1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациясының Парлапта болгаш массалыг информация чекслертин таалам-биле олжудулаазын чорудулаага контроль болгаш бүртүктөлүш Тала девискээргэ эргелгелге бүртүктеттиг.

Бүртүктеттиг дугаары — Т-00007. ТР-ның парлапта болгаш информация үркүмөттедийн типографиязынга парламанын, Штеинзон-Кравченко, 1).

Солунда парламаттыгын материалдарын авторларын болгаларын редакциянын туружу-биле дүшөйгөй барып болур. Алытканга сайнгар болгаш өске-даа фактылар, маалыматтар дээш авторлар боттары харыялалар.